

УДК 343.95:343.122

УРАХУВАННЯ СУДОМ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

COURT'S TAKING INTO ACCOUNT VICTIM'S PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS WHILE MAKING CRIMINAL PROCEEDINGS

Турман Н.О.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Стаття присвячена специфіці урахування судом під час кримінального провадження психологічних особливостей потерпілого з метою покращення якості розгляду кримінальних проваджень на практиці й підвищення ефективності роботи судової системи. Крім того, увага приділена необхідності передбачення в юридичній літературі добре обґрунтованого синтетичного особистісного підходу до дослідження особи потерпілого, який був би орієнтований на розв'язання практичних психолого-юридичних проблем. Це надасть можливість суддям визначати індивідуальність особистості потерпілого в єдності з його своєрідністю, неповторним поєднанням якісно та кількісно розвинутих індивідуально-психологічних і соціально-психологічних властивостей.

Ключові слова: кримінальне провадження, підготовче провадження, судовий розгляд, потерпілий, психологічні особливості.

Статья посвящена специфике учета судом при осуществлении уголовного производства психологических особенностей потерпевшего с целью улучшения качества рассмотрения уголовных производств на практике и повышения эффективности работы судебной системы. Кроме того, внимание уделено необходимости предвидения в юридической литературе хорошо обоснованного синтетического личностного подхода к исследованию личности потерпевшего, который был бы ориентирован на решение практических психолого-юридических проблем. Это позволит судьям определять индивидуальность личности потерпевшего в единстве с его своеобразием, неповторимым сочетанием качественно и количественно развитых индивидуально-психологических и социально-психологических свойств.

Ключевые слова: уголовное производство, подготовительное производство, судебное разбирательство, потерпевший, психологические особенности.

The article is devoted to the specific of court's taking into account victim's psychological activity in the course of criminal proceedings to improve the quality of criminal proceedings in practice and increase the efficiency of the judicial system. Also attention paid to the need to develop a well-reasoned synthetic personal approach to the study of the victim's identity in the legal literature, which would be focused on solving practical psychological and legal problems. The victim's psychological analysis gives a judge an additional possibility to set psychological contact and, as a consequence, to get complete and objective information on criminal offense and on this basis to develop its comprehensive preventive measures.

Key words: criminal proceedings, preparatory proceedings, victim, psychological activities.

Актуальність теми. Психологічний аналіз потерпілого надає судді додаткову можливість установити психологічний контакт і, як наслідок, отримати повну й об'єктивну інформацію про кримінальне правопорушення та розробити на цій основі комплексні профілактичні заходи. Метою встановлення психологічного контакту є спонукання потерпілого до повідомлення достовірної інформації, надання правдивих показань.

Питання урахування судом психологічних особливостей потерпілого при здійсненні кримінального провадження привертало увагу багатьох відомих дослідників: Д.О. Александрова, Ю.П. Аленіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Л.І. Казміренко, М.В. Костицького, І.І. Котюка, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, В.Я. Марчака, В.С. Медведєва й інших.

Праці вищезазначених науковців присвячувалися проблемним питанням стосовно особи потерпілого, його психологічних особливостей при здійсненні кримінального провадження та можливим шляхам їх розв'язання. Усі ці дослідження створили наукове підґрунтя для більш глибокого дослідження цього питання. Саме тому метою статті є розроблення теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо оптимізації розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції з урахуванням психологічних особливостей потерпілого.

Виклад основного матеріалу. Стадія підготовчого провадження розуміється як самостійна частина кримінального процесу, що базується на завданнях кримінального судочинства та має коло осіб, які беруть участь у ній, із характерним для неї порядком здійснення процесуальної діяльності, особливістю кримінально-процесуальних відносин і специфічним процесуальним рішенням.

Необхідно пам'ятати, що після здійснення підготовчого провадження в суду повинна сформуватися психологічна характеристика особи потерпілого, яка включає дані про його ціннісні орієнтації, мотивацію повсякденної поведінки, рівень інтелектуального та особистісного розвитку, комунікативну сферу, його здатність спілкуватися, знаходити спільну мову з людьми, вольову сферу, рівень правосвідомості, соціальні установки, наявність чи відсутність психічних аномалій, ставлення до обвинуваченого, характер і розмір заподіяної шкоди. На всі наведені вище моменти суд має пильно звертати увагу й ураховувати їх, адже потерпілий часто намагається приховати свої справжні психічні властивості, «подати себе» перед судом у вигідному становищі, для цього змінює стереотип поведінки, манеру спілкування, адже не даремно «свідомою може вважатися дія, яка здійснюється не в порядку інстинктивного акту чи доброго навику, не є актом копіювання, а будується на основі плану чи програми».

Дослідження психологічних особливостей потерпілого на цій стадії кримінального процесу дасть змогу в майбутньому ефективно провести судовий розгляд з метою встановлення об'єктивної істини у провадженні. Воно охоплює вивчення особи потерпілого, дослідження його поведінки до, після кри-

мінального правопорушення та на стадії розгляду матеріалів кримінального провадження в суді, особливостей його процесуальної діяльності. Процес його пізнання починається з отримання необхідної інформації, що підлягає ґрунтовній логічній обробці. Тут варто врахувати, що відображення відбувається у свідомості людей, тож треба зважати на специфіку кожної людини. Стадія підготовчого провадження є свого роду фільтром, де визначаються межі майбутнього судового розгляду.

У межах встановлення об'єктивної істини та для правильного розгляду матеріалів кримінального провадження суду вкрай необхідно встановити психологічний контакт із потерпілим на рівні динаміки й ритму його мислення [1, с. 8–10], відповідно до ступеня напруження його нервової системи, ураховуючи його професійну специфіку, рівень розвитку інтелекту, аргументацію життєвого досвіду на соціально-психологічному рівні, його суспільну позицію, темперамент та інші соціальні й психофізіологічні особливості. Наприклад, сангвінік дуже переживає, тому до нього потрібно, так би мовити, «застосувати терпіння», зважаючи на те що саме йому притаманне явище конформізму, він драматизує події; контакт із ним можна встановити, тільки якщо спочатку сконцентруватися на його особі, адже його основна психологічна характеристика – егоїзм. Холерик за своєю натурою неуважний, поверховий, емоційно нестабільний, конфліктний, флегматик урівноважений, але наляканий [2, с. 160]. Подібні знання необхідні, оскільки надають можливість ретельно підготуватися до комунікативної співпраці з потерпілим, ураховуючи його психологічні характеристики.

Крім того, під час здійснення провадження суду необхідно звернути увагу на ознаки характеру потерпілого. Адже, знаючи характер людини, у багатьох випадках можна передбачити, як вона буде поводитися за тих чи інших обставин, хоча самосвідомою особа здатна його змінювати, роблячи характер більш витонченим, м'якшим. Недаремно в народі говорять: посієш учинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю. Найважливішими моментами характеру особи є ставлення до природи, культури, суспільства, своєї справи, іншої людини й самої себе, у ньому закладена програма типової поведінки за типових обставин.

Основною метою встановлення психологічного контакту є спонукання потерпілого до повідомлення достовірної інформації, надання правдивих показань.

Трапляються ситуації, коли не тільки неможливо встановити психологічний контакт сторін, а суд натикається на психологічний бар'єр потерпілого, що пов'язаний із недовірою до опонента внаслідок суб'єктивного несприйняття судді, через негативний досвід спілкування із правоохоронними органами, у зв'язку з чим виникло таке ставлення до правосуддя та сама ситуативна поведінка при встановленні контакту. Тому судді варто визначитися, з якою за

психологічними особливостями людиною він має встановлювати контакт, які конфронтації можуть виникнути при спілкуванні з нею і які можливі шляхи їх подолання.

Різноманітність виявів особистісних особливостей потерпілих настільки велика, що часом у психічно здорової людини можна спостерігати неприйнятну, неадекватну поведінку, що викликає підозру у психічному здоров'ї. А психічно хворі особи, зокрема й потерпілі, можуть себе поводити так, що виникає сумнів у правдивості їх діагнозу [3, с. 195–197].

Виявлення психологічних особливостей потерпілого на стадії підготовчого провадження дасть змогу визначити причини конфлікту між ним та правопорушником і спрогнозувати допустимі варіанти його подолання, здійснити індивідуальну профілактику, провести майбутній розгляд матеріалів кримінального провадження на підставі принципу рівності й змагальності учасників кримінального процесу.

Згідно зі ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілий є стороною кримінального провадження [4].

На стадії судового розгляду дослідженню має бути піддана характеристика потерпілого з точки зору його особистісної структури та поведінка в суді. У психологічному аналізі потерпілого потрібно виокремити його міжособистісні стосунки, рольову поведінку, що в народі часто називають життєвою психологією. Не варто применшувати негативний вплив на психіку потерпілого самої процедури судового розгляду, де підвищена увага звертається на нього самого.

Почуття гніву, страху, інші афективні стани сприяють викривленню сприйняття потерпілого, призводять до неправильного оцінювання фактів або ж, навпаки, є поштовхом до акумуляції деталей події кримінального правопорушення, зовнішності правопорушника. Тому все це теж має бути враховано суддею під час судового розгляду.

Після виконання передбачених законом дій на підготовчому етапі судового засідання суд переходить до судового слідства, де потерпілому надано можливість брати активну участь. На цьому етапі суд повинен узяти до уваги дані про особливості психологічної характеристики особи потерпілого, ступінь тяжкості отриманих ним ушкоджень, психологічні наслідки кримінального правопорушення, соціальний статус потерпілого, правомірність його поведінки, взаємозв'язок потерпілого та обвинуваченого.

Допит у ході досудового слідства відрізняється від допиту в судовому засіданні тим, що останній обмежений часовими рамками та знаходиться значно далі щодо часу від події кримінального правопорушення, тому для потерпілого характерне забування дрібних деталей, хоча важливу роль відіграє й те, що публічність допиту має психологічне навантаження.

Суд мусить стежити за тим, щоб під час допиту потерпілого не ставилися запитання, які принижують його честь і гідність, ображають близьких йому осіб, а також запитання щодо обставин особистого життя, що не стосуються провадження. Вони не пови-

нні бути нетактовними й набридливими, перші мають бути максимально простими, але такими, що не допускають однозначної відповіді, активізують мовну активність потерпілого, але не містять у собі іронії, насмішки, не викликають легковажної реакції кола учасників процесу. Адже масова реакція заразна.

Із психологічного погляду на допитуваних діє сам процес судового розгляду, наявність інших учасників процесу, тому суд не повинен допустити стресових ситуацій для потерпілого, явища соціальної інгібіції – гнітючого, пригнічуючого впливу на поведінку потерпілого, з метою недопущення зміни його свідчень. Питання, що ставляться, мають бути короткими та чіткими, допомагати правдиво викладати обставини, важливі для розгляду кримінального провадження, не здійснювати негативного психологічного впливу, що спричиняє гальмування розумових процесів і забування важливих фактів, деталей. Вони можуть бути закритими, такими, що потребують відповіді «так» або «ні», або такими, що вимагають пояснень, чи гіпотетичними, що сприяють уявленню про позитивні або негативні наслідки кримінального правопорушення в кількох варіантах.

Наступним етапом судового розгляду є судові дебати, участь потерпілого на цьому етапі процесу є досить важливою, оскільки передбачає підведення підсумків судового слідства, висловлення своєї думки стосовно вини обвинуваченого й міри його покарання.

На етапі судових дебатів у потерпілого в процесах мислення вже сформоване ставлення до обвинуваченого, воно потребує словесного вираження. Сприйнятий ним на основі власних суспільних установок і переконань, життєвого досвіду факт кримінального правопорушення потребує «морального розвантаження» шляхом озвучення вголос за участі всіх учасників судового процесу власної думки, позиції, яка має бути взята до уваги судом [5, с. 28–30]. Ненадання слова в судових дебатах потерпілому є підставою для скасування вироку.

Висновки. Потерпілий – важливий суб'єкт у кримінальному процесі, який відіграє не останню роль у належному і справедливому вирішенні кримінального провадження. Усе це засвідчує необхідність розроблення в юридичній літературі добре обґрунтованого синтетичного особистісного підходу до дослідження особи потерпілого, який був би орієнтований на розв'язання практичних психолого-юридичних проблем. Він повинен базуватися на науковому уявленні про особистість потерпілого як суб'єкта діяльності й поведінки, як складну соціально-зумовлену цілісну систему психічних якостей індивіда з притаманною йому психологічною структурою, взаємозв'язками між її елементами, що виявляються і розвиваються в конкретній соціальній ситуації життя людини, на певному віковому етапі її розвитку. Це надасть можливість суддям визначати індивідуальність особистості потерпілого в єдності з його своєрідністю, неповторним поєднанням якісно та кількісно розвинутих індивідуально-психологічних і соціально-психологічних властивостей, які зумовлюють поведінку й діяльність у конкретних життєвих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лук'янчиков Є.Д. Психологічний контакт і психологічний вплив у тактиці провадження слідчих дій / Є.Д. Лук'янчиков // Бюлетень з обміну досвідом роботи – 2002. – № 138. – С. 8–12.
2. Мамонтова С.Н. Прикладная юридическая психология / С.Н. Мамонтова – М., 2002. – 509 с.
3. Марчак В.Я. Акцентуалізація характеру як підстава розвитку психопатії, що зумовлює обмежену осудність особи / В.Я. Марчак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – 2008. – Вип. ХІХ. – С. 195–197.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
5. Вернидубов І.В. Підтримання прокуратурою державного обвинувачення в суді і здійснення правосуддя за Конституцією України / І.В. Вернидубов // Право України. – 1998. – № 4. – С. 28–30.